

КЗВО КОР Академія мистецтв імені Павла Чубинського
ПЦК «Фортепіано і концертмейстерство»

Курсова робота

З дисципліни «Історія фортепіанного виконавства»

**КЛАВІРНЕ МИСТЕЦТВО ГЕНДЕЛЯ, ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ
СУЧАСНОГО ФОРТЕПІАННОГО ВИКОНАВСТВА**

Виконала студентка 2 Ф-но курсу

Освітньо-професійної програми «Фортепіано»

КАТЕРИНА КРАСКОВА

Викладач **Л. О. ІВАНЬКО**

Київ 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Особливості та унікальність клавiрного мистецтва Ф. Генделя.....	5
1.1. Основи виконавства барокової музики	7
1.2. Клавiрна музика у сучасному мистецтві.....	9
1.3. Педагогічна цінність клавiрного мистецтва Ф. Генделя.....	11
Висновок.....	12
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ЛІТЕРАТУРИ.....	14

ВСТУП

Клавірна музика Фрідріха Генделя – одна з найбільш важливих складових європейської музичної спадщини доби бароко. Творчість саме цього композитора на диво охоплює усі жанри – від численних опер до ораторій, він став композитором великого театру, що робить його клавірну музику більш емоційною та унікальною. Залишив після себе дуже широкий зміст повчального педагогічного матеріалу, який зміцнить як теоретичне так і практичне мислення молодих піаністів та неповторну клавірну спадщину, та яка ніколи не втратить свою глибоку й водночас унікальну цінність у музиці.

Актуальність клавірного мистецтва Георга Фрідріха Генделя для сучасного фортепіанного виконавства є надзвичайно цікавою темою, тому вона поєднує в собі саме те, що потрібно для гарного формування музичного мислення – це історичний підхід з практичним виконавським аналізом який дуже корисний для сучасного покоління. По-перше, творчість Ф. Генделя несе в собі досить цікаве поєднання різних національних стилів – італійського, французького, німецького – що створює досить широкий аспект цікавих своєрідних образів і технічних прийомів. По-друге, у контексті сучасного напряму до виконання саме цього стилю барокової музики на фортепіано винакає у нових стилістично обґрунтованих інтерпретаціях, які зможуть поєднати в собі загально історичну обізнаність з сучасною фортепіанною технікою та естетикою. По-третє, клавірна творчість Ф. Генделя – це досить ідеальне поле для формування та створення саме свого, індивідуального музичного стилю, смаку, окремого поліфонічного мислення й інтерпретаційної унікальності та гнучкості, що має особливу цінність у сучасному фортепіанному виконавстві.

Звертаю увагу, що його сюїти, фуги, прелюдії, варіації та п'єси імпровізаційного характеру стали ваговою частиною багатьох піаністів – як майстрів концертної сцени, так і початківців. Його клавірне мистецтво є досить яскравим прикладом зріло створеного барокового стилю, який створює рівновагу між поліфонією та гармонією звуку. Твори Ф. Генделя використовували в

педагогіці: для розвитку фразування, поліфонічного мислення, пальцевої техніки. Хоча багато творів він писав для клавесина, велика частина його творів пристосовані саме для фортепіано і виконуються у багатьох різноманітних, глибоких та яскравих концертах.

Сучасна фортепіанна характеристика творів Ф. Генделя базується саме на поєднанні історично-інформованого підходу з неповторною та багатою творчою інтерпретацією. Саме це вимагає від виконавців не лише гарно розвинутої технічної вправності, а й досить глибокого розуміння стилю бароко, цей є досить вимогливим елементом для вивчення такого тонкого стилю, тому він вимагає клопіткої праці над розвиненням логіки музичного матеріалу, поліфонічної практики та мистецтва імпровізаційного мислення. Відтак, численні дослідження виконавських аспектів клавірної спадщини Ф. Генделя має не просте музикознавче, й практичне завдання для виконавців.

Відомі піаністи (наприклад, А. Корто, С. Ріхтер, Г. Гульд) також виконували його твори, де демонстрували неабияку глибину інтерпретації на сучасному інструменті. Цікаво знати, що вивчення творчості Ф. Генделя розвиває стилістичну ерудицію, що є неймовірно важливим та необхідним для універсального піаніста. Сучасне фортепіанне виконавство все більше та частіше орієнтується на історично проінформоване виконавство. У період постмодерну відбувся ренесанс барокової музики, саме тому твори Ф. Генделя набули такої численної актуальності та популярності. Його музика є дуже гарним прикладом для роботи над орнаментикою, агогікою та артикуляцією у бароковому стилі. Метою даної курсової роботи є саме розбір творчості композитора, історія створення, розвиток клавірного мистецтва та аналіз технічних та стилістичних особливостей даної клавірної творчості Ф. Генделя в контексті сучасного індивідуального фортепіанного мистецтва, та виявлення різноманітних напрямів інтерпретації його творів в сучасній фортепіанній практиці та наголосити на досить вдалий педагогічний потенціал цієї музики для формування ерудованого та мистецького мислення сучасних піаністів. [6, с.3].

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ТА УНІКАЛЬНІСТЬ КЛАВІРНОГО МИСТЕЦТВА Ф. ГЕНДЕЛЯ

Ф. Гендель був досить відомим органістом і часто виконував імпровізаційні каденції. Він був віртуозним виконавцем на клавесині та органі, тому це яскраво позначалось на його клавірних творах, а органні концерти часто включали віртуозні клавірні розділи. Він завжди противився виконанню своїх творів в церкві, і вище духовенство перешкоджало за житті композитора спробам трактувати його ораторії як культову музику. Навіть орган - старовинний церковний інструмент був перенесений в концертний зал, і замість фуг і хоральних прелюдій, на ньому зазвучали світські мотиви італійських скрипкових концертів.

Стиль композитора характеризується: чітко вираженим поєднанням італійської та німецької традицій. Він зміг унікально поєднати мелодизм італійської школи та елегантність і витонченість французької сюїти з чіткою технікою німецьких композиторів. На відміну від Йоганна Себастьяна Баха, Ф. Гендель більш схилився до простої фактури, гармонійної світлості та мелодійної виразності звуків. Також досить багато різноманітних творів написані з чіткою орієнтацією на концертне виконання, містять яскраві та ефектні пасажі та імпровізаційні елементи які приваблюють та зацікавлюють аудиторію на публічних заходах.

Вплив і значення клавірної музики Генделя дуже суттєво вплинули на англійських композиторів клавірної школи, зокрема на Томаса Арна та Вільяма Бойса. Звернімо увагу, що цей місток між класицизмом і бароко – у клавірному стилі ми можемо спостерігати риси, що суттєво наближають його до класицизму, в тому числі прозорість форми та чітка періодичність мелодії. Його клавірне мистецтво відокремлюється унікальним поєднанням багатьох національних стилів, виразного та віртуозного характерів. Основні риси включають в себе: поєднання багатьох різноманітних європейських традицій. [9, с.26]

Німецька поліфонія: в ній композитор зумів засвоїти дуже глибоку поліфонічну традицію, яка характерна для Дітріха Букмтегуде та Йоганна Себастьяна Баха, але використав її менш суворо та рішуче. Він працював у багатьох різноманітних жанрах, але основним стала сюїта. Вона стала одним із провідних жанрів у його клавірній творчості, вони складаються з традиційних танцювальних частин: сарабанда, алеманда, куранта, жига, а також нестандартних фантазій та прелюдій. Найвідоміший цикл – «Вісім сюїт для клавесина» (1720). Якщо дивитись через широку призму популяризації клавірного мистецтва Ф. Генделя, то можна зробити висновок, що, його сюїти виконувались не лише професійними музикантами, а й простими любителями, що сприяло значному поширенню клавесинної музики в Європі. Виконавці дуже часто орієнтуються на клавесин – інструмент, писалися ці твори в оригінальному форматі виконавства. Але якщо це зробити не так і легко, потрібна поступова усвідомлююча адаптація наприклад: активне використання артикуляції, надмірне використання легато, агогіки, різноманітних динамічних відтінків, в музиці імітують мову стилю бароко. [9, с.30]

Ф. Гендель, так як і інші композитори доби бароко, очікував, що виконавець буде додавати різноманітні прикраси під час виконання його різноманітних творів (морденти, трелі, форшлаги, тощо). Також необхідно зазначити, що потрібно вміти володіти бароковим стилем та прикрашеннями, ще не суперечить ритму і характеру твору. Потрібно пам'ятати, що кожен розділ, фраза чи мотив мають досить різний емоційний стан (гнів, радість, смуток тощо). Виконавець повинен вміти чітко будувати фрази при виконанні твору, також з урахуванням риторичних пауз, контрастів та інтонацій подібних до промови та вміло підбирати характер до різних частин при виконанні творів. Ф. Гендель відомий майстер поліфонії, особливо в фугах та різних імітаційних фрагментах які додають твору неповторності та унікальності. Зауважимо, що важливо виокремлювати голоси, чітко артикулювати вступи тем та тримати баланс між ними. Але барокова музика не завжди виконується строго та метрично – дозволяється легка свобода в межах стилю: непомітно дихати між вибудованими

фразами, сповільнюватися перед кадансами, тощо. Важливо пильно слідкувати, щоб не порушити загальну пульсацію та танцювальну енергію всього твору.

Також дуже багато п'єс Ф. Генделя мають значні віртуозні елементи, особливо їх можна помітити в алемандах, варіаційних формах, жигах. Важливо зауважити, що обов'язково потрібен чіткий ритм, контроль пальцевої техніки та блискуча якість у швидких пасажах твору. Композитор також дуже часто залишав вільний простір для виконавської ініціативи: варіативність різноманітних повторів та цікавих та неповторних імпровізаційних вступів.

Ф. Гендель не писав твори для фортепіано, але цей неповторний інструмент дозволяє виконавцям передати не тільки схожі звуки, а й більш яскравий та динамічний спектр всіх динамічних відтінків які пропонує нам автор для збагачення різними барвами твору. Особливо важливо пам'ятати про використання педалі під час гри, іноді її потрібно використовувати тільки для зв'язання акордів, щоб краще передати відчуття епохи бароко. Таким чином, ми можемо спостерігати, що професія фортепіанного виконавця в європейській культурі пройшла низку етапів і перебуває в постійному розвитку.[9, с.63].

1.1. ОСНОВИ ВИКОНАВСТВА БАРОКОВОЇ МУЗИКИ

Музична культура доби Бароко, подарувала світові видатних композиторів та виконавців інструментального та вокального виконавства. Термін «бароко» уособлюється з художнім стилем в європейському мистецтві, ця історична доба актуалізує радикальне оновлення принципів музичного мислення, зумовленого зверненням до людського, унікального й неповторного. Це виокремлення з рівноправного поліфонічного ансамблю голосів - сольного голосу, як основного формування тональності з єдиним центом тонікою, затвердження фактурної ролі лінії басу, згортання самотійних поліфонічних голосів музичної тканини в акорді, народження явища «Виконавського стилю» в наслідок індивідуальної інтерпретації складових музичних композицій.

Однак, як свідчить практика, навіть знання історичних виконавських традицій і впевненості в їхньому застосуванні не завжди є запорукою успішного, виразного й музичного переконливого виконання. Зазвичай така академічна творчість перетворюється на своєрідну ширму, яка приховує емоційно позбавлене музичного відтворення тексту. [2, с.2]

Це передбачає, що знання тексту важливо так само, як уміння передати характер та яскравість цієї величної, духовної епохи. Виконання барокової музики передбачає дотримання багатьох частин та умовностей з яких не завжди проста в умовах навчального сучасного процесу. Особливості ключової барокової гри є риторичність, що втілюється як основний принцип музичного сприйняття барокового мистецтва. Барокова музика сприймалась, як засіб комунікацій. Зважаючи на сучасні тенденції у виконавстві, можна додати ще й театральний чи візуальний елемент, що підкреслює норативний характер барокової музики, серед необхідних знань і навичок ми можемо виокремити ще одне досить важливе вміння – здатність розрізняти жанрові особливості кожного музичного фрагмента. Кожен музичний фрагмент має свою природню сутність, яка базується на його жанровій основі: танець, вокальна арія або складна поліфонічна структура, технічні прийоми гри в бароковій музиці на прикладі скрипки варто наголосити, що при виконанні старовинної музики важливо особливу увагу звертати на якість звучання, оскільки вона є основою для передачі стилістики барокового репертуару. В ній неприпустимо використовувати великий та насичений звук, який досягається максимальний характер для романтичної музики, це пов'язано з тим, що барокова музика передбачає інші принципи звуковидобування, орієнтовані на легкість, прозорість та витонченість. [6, с.185]

Саме барокова музика утворює основну частину канону «класичної музики», яка широко вивчається та досить поширена в сучасному фортепіанному виконанні. У цей період композитори намагалися створювати більш доскональну музику. Динамічні відтінки у музиці бароко залишається предметом довгих дискусій, але важливо зупинитись на цьому аспекті детальніше, оскільки окремий підхід до динамічних відтінків може суттєво впливати на виконання

твору, але потрібно звернути увагу на те, що в нотному тексті барокових композиторів детальне позначення динаміки трапляється рідко. Однак це не означає, що музика цього стилю повинна звучати монотонно. Скоріше за все це свідчить, що відсутність чітких інструкцій щодо динаміки свідчить про те, що композитори того часу довіряли багатій інтуїції виконавців, розраховуючи на їх здатність додати музиці живого відтінку та емоційної глибини.

У бароковому стилі штрихи є окремою важливою складовою технологічно, це цілком знімає будь-які переживання щодо застосування нюансів у бароковій музиці. Враховуючи риторичну природу барокового стилю, слід досягти чіткого його аспекту, варто окремо згадати про артикуляцію, яка є також досить важливою, як для танцювальних так і для вокальних частин барокової музики, творів багато на вибір та цікаві для публічного виконання. З технічної сторони барокове виконання має свої особливості, які можуть допомогти виконавцю у виконанні різноманітних творів інших жанрів та епох.[6, с.188]

1.2. КЛАВІРНА МУЗИКА У СУЧАСНОМУ МИСТЕЦТВІ

Однією з найпомітніших у світовій клавірній спадщині є німецька. Основною інформацією про німецьку клавірну творчість високопрофесійної закладав відомий німецький органіст Самуель Шайдт (1587-1654). У виданні «Табулатура» Фрайбурга зібрано його численні твори, вони викликають зацікавлення Фантазії С. Шайдта, які можна розцінювати як провісники раннього поліфонічного мистецтва, зокрема фуги. Належить звертати уваги на те, що «Тамбулатура» С. Шайдта відображає певні революційні зміни: в ній вперше музичні тексти були переведені з буквенної нотації на п'ятилінійну, у вигляді партитури, де кожен голос викладений в окремому рядку. [3, с.5]

Розвиток клавірного мистецтва зазначеного періоду неможливо уявити без творчості французьких клавесиністів та органістів. Дослідники стверджують, що в продовж XVII-XVIII ст. у Франції змінилося чотири покоління школи композиторів клавесиністів. Засновником французького клавесинного мистецтва

вважається Жак Шампйон де Шамбонь'єр. [11, с.38] Наступним етапом розвитку був забезпечений творчістю Ніколя Лебега, Жан-Анрі Данглебера, але тільки з появою на мистецькому обрії таких композиторів, як брати Куперени, Франсуа та Луї, французька клавесинна школа отримала загальноєвропейське визнання. Сказане стосується також і творчості всесвітньовідомого композитора клавесиніста Жан-Філіппа Рамо. Останніми представниками клавесинного мистецтва були Жан-Франсуа Дандріє, Луї Дакен, чия знаменита композиція «Зозуля» є репертуарною й сьогодні, як в педагогічній так і концертній практиці виконавців світу. Французьку клавесину музику здебільшого трактують, як специфічний галантний та розважальний вид мистецтва. Французькі клавесиністи здебільшого працювали у жанрі сюїти та над програмами мініатюрами, тому до більших форм та варіаційних циклів вони не часто звертались. Одним із найвидатніших французьких клавесиністів є Франсуа Куперен (1668-1723), який створив близько 250 клавесинних п'єс, що опубліковані в чотирьох збірниках. [11, с.39]

Сучасний стиль автентичного клавірного виконавства становить важливу проблему дослідження інструментальної культури, як на рівні музикознавства, так і музичної педагогіки. Зазначений напрямок також стосується питання збагачення музично-педагогічного піаністичного процесу, зокрема репертуару. Ця проблематика постає вже не перед одним поколінням музикантів, а тому її актуальність незаперечна. Клавесин отримав фактично друге народження у XX столітті, привернувши тим самим більш пильну увагу до ренесансного-барокового репертуару, який в добу Романтизму певною мірою відійшов на другий план, поступившись місцю творами яскравого концертно-віртуозного, монументального типу. Внаслідок цього значно змінилась фортепіанна техніка виконавства, а вирішальну роль у цьому плані відігравав рояль (фортепіано) зі своїми великими техніко-виражальними можливостями.

При виконанні клавесинних творів необхідно враховувати не тільки загальні технічні можливості інструменту, але й традиції національних композиторських шкіл, на сам перед італійської та французької. Від так

іспанської, англійської, німецької та інших, які так чи інакше доволі тісно переплетені між собою, хоча й вирізняються своєю етнокультурною специфікою та конструкторською думкою. Зокрема, італійський та французький клавесини мали досить відмінні принципові конструкторські відмінності, внаслідок чого і виражальні можливості, на що важливо зважати при виборі амплітуди, артикуляції, динаміки тощо. Слід брати до уваги й те, що італійська клавірна школа на принципах вокальної культури. Цей жанр істотно вплинув на італійську клавесинну токату, як характеризується імпровізаційним типом мислення. Важливий аспект полягає в тому, що сьогодні все більше музикантів-інструменталістів віддають належні специфічні практики розуміння ритмічної свободи барокової музики. Важливо виокремити, що автентичне виконання твору не лише має здатність внутрішньо оживлювати твір цієї історичної доби, але й пробуджує у виконавця відчуття самотійності та втілення самотійного підходу до музичного виконавства. Це дозволяє йому розвивати внутрішній стиль, як музиканту й сприяє глибокому розумінню історичного та стилістичного контексту цієї досить дивовижної доби в історії мистецтва. Отже клавірне мистецтво є досить не легким, але досить поширеним у сучасному виконавстві. [6, с.215]

1.3. ПЕДАГОГІЧНА ЦІННІСТЬ КЛАВІРНОГО МИСТЕЦТВА Ф. ГЕНДЕЛЯ

Клавірна музика Ф. Генделя має низку характеристик, які роблять її надзвичайно цінною в педагогічному контексті: чітка форма і структура – типові для бароко або тричастинні побудови легко сприймаються юними учнями. Танцювальність і ритмічна ясність – багато п'єс побудовані на основі барокових танців (алеманда, куранта, сарабанда, жига), що сприяє розвитку відчуття ритму. Простота фактури – у порівнянні з Й. Бахом, у Ф. Генделя часто переважає гомофонна фактура або помірна поліфонія, що зручно для початківців. Мелодичність і риторика – музика дає змогу розвивати виразність, інтонаційність

фразування, логіку дихання. Окремі танці та прелюдії: алеманди, куранти, менуети з різних сюїт. [4, с.30]

Легка прелюдія G-dur — чудово підходить для ознайомлення з бароковим стилем Менші п'єси з "Pieces for Keyboard": це твори, адаптовані для учнів середнього рівня, з гармонічною ясністю й простотою викладу. У сучасному фортепіанному просторі твори Ф. Генделя повертаються до активного та актуального концертного репертуару, виявляючи нові грані стилю, техніки та інтерпретації. Повернення до бароко з новим розумінням. Його клавірні сюїти, прелюдії, фантазії все частіше звучать зі сцени. Багато сучасних виконавців трактують музику Ф. Генделя не тільки з історично-інформованої позиції (тобто «як на клавесині»), а й як живий матеріал для художньої інтерпретації на сучасному фортепіано. Його сюїти та окремі танці чудово розвивають: фразування, риторичне мислення та відчуття форми.

Ф. Гендель, як правило, отримав високу повагу з боку колег композиторів, як у свій час, так і з тих пір. Також він став кумиром Англії, героїчна велич генделівських ораторій виявляється співзвучною настрою англійців. [2, с.3]

ВИСНОВОК

У процесі дослідження клавірної творчості Георга Фрідріха Генделя в контексті сучасного фортепіанного виконавства було досліджено, що ця музика не те щоб не втратила свою цінність, а й постійно набуває все більше нових сенсів у сучасній творчості. Його клавірні твори, такі як танці та сюїти мають досить високий диктатичний потенціал. Саме вони спрямовані для розвитку фразування, стилістичного чуття, музичній пам'яті, артикуляційній чіткості та логічного мислення. Також спостерігається досить чітко виражене зацікавлення творами Ф. Генделя серед фахівців, педагогів та виконавців, адже його творчість є актуальною та цінною на різних етапах професійного піаніста. Клавірні твори Ф. Генделя залишаються досить важливою частиною барокового репертуару і на сьогодні, які були створені для клавесина не випадково виявилися надзвичайно

вдалими та пластичними в сучасному фортепіанному трактуванні. Вони демонструють саме високий рівень тематичної логіки, чіткості форми, драматичності, риторичної виразності та тонкої витонченості яка необхідна для виконання творів того часу. Творчість Ф. Генделя має досить широкі перспективи для подальшого вивчення й популяризації його творчості серед сучасних піаністів.

Клавірне мистецтво Ф. Генделя продовжує розвиватися у виконавському та інтерпретаційному просторі, збагачуючи сучасну фортепіанну культуру глибоким емоційним змістом та витонченістю барокової форми. Ф. Гендель та його клавірна творчість актуальна і на сьогодні – і це чітко підтверджує справжню могутню силу його мистецтва. Особисто для мене творчість цього композитора є доволі не проста але вона по своєму цікава, могутня та захоплююча. Творам композитора властиві монументально-героїчний стиль, оптимістичний, життєстверджуючий початок, об'єднуючий в єдине гармонічне ціле героїку, етику, лірику та трагедійність. Ф. Гендель змусив переусвідомити вплив італійської, французької, англійської музики, залишаючись по джерелах творчості і образі мислення німецьким музикантом.

Клавірне мистецтво, пройшовши багатовіковий шлях розвитку, не втратило своєї актуальності в сучасному музичному виконавстві. Сьогодні воно не лише зберігає класичні традиції, закладені ще в добу бароко та класицизму, але й постійно оновлюється завдяки новим інтерпретаціям, технічним можливостям інструментів і творчому підходу виконавців. Сучасні піаністи та клавесиністи дедалі частіше звертаються до історично поінформованого виконання, прагнучі відтворити стилістику епохи, водночас пропонуючи власне прочитання відомих творів. Клавірне мистецтво сьогодні є важливим елементом академічного репертуару, педагогіки та концертного життя. Воно об'єднує в собі як глибоке знання історії музики, так і високу виконавську майстерність.

Отже, ми можемо зробити чіткий висновок, що доба бароко характеризується не лише цікавими новаторськими підходами до композиції, а й

унікальності виконання, композитори цієї доби впровадили нову концепцію, що забезпечувала основу для поліфонічної складності та гармонічності насичення творів. Музика бароко змогла поєднати у собі спокій, глибоке розуміння мистецтва та духовності, воно не лише задовольнило естетичні та духовні потреби свого часу, а й набуло високої цінності та популярності в сучасному мистецтві. Таким чином, клавірне мистецтво продовжує залишатися живим і динамічним напрямом, що гармонійно поєднує традицію та актуальність у сучасній музиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Від клавирів до клавірних синтезаторів: перетворення звуку від XVIII до XXI століття. Київ. URL: <https://muzline.ua/uk/statti-ta-oglyadi/vid-klaviriv-do-klavishnih-sintezatoriv-peretvorenniya-zvuku-vid-xviii-do-xxi-stolittya/>
2. Гуманітарні науки, опери та бароко Г. Ф. Генделя. URL: <https://ukrayinska.libretexts.org/>
3. Коломієці. Х. Клавир: історія, значення та еволюція музичного терміна Походження терміна “клавир”. Київ, 2024. URL: <https://ksw.net.ua/shho-take-klavir/>
4. Костирі А.С. Клавесинне мистецтво в контексті світової культури. Вінниця, 2019.
5. Київський національний університет театру, кіно та телебачення І.К. Карпенка-Карого. Історія виникнення клавірних інструментів URL: <https://studfile.net/preview/9696620/>
6. Клавирна музика Ренесансу і Бароко: видатні європейські музиканти Лисіна Н. І., Тітович В. І. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/43387>
7. Нотна Бібліотека капели Дударик. Гендель Георг Фрідріх. Львів, 2010. URL: http://library.dudaryk.ua/ua/authors/~Heorh_Fridrikh_Hendel

8. Сікорська Н.: Леді та Клавесин. Київ. URL:
<https://musician.ua/news/muzexpert/nataliia-sikorska-ledi-ta-klavesin>
9. Татиренко Л, Сіренко Л. Клавесин і його перспективи в сучасній музиці. Київ, 2021. URL: <https://theclaquers.com/posts/7661>
10. Тимофєєва К.В. Наукові проблеми сучасного фортепіанного виконавства. Харків, 2022. URL:
<https://repo.num.kharkiv.ua/server/api/core/bitstreams/d566a94c-caef-4127-b86e-00d5d1169581/content>
11. Шаповалова Л. В. Інструментальне виконавство (фортепіано). Миколаїв, 2018.

